

9. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків: у 3 т. Т.1 : пер. с рус. / Д. І. Яворницький; Ред. Л. Л. Кириєнко ; Пер. Іван Сварник ; Упоряд. Олена Михайлівна Апанович. – Львів Світ, 1990. – 317 с.

Піщанська В.М

*кандидат культурології, доцент, докторант,
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв*

ДО ПИТАНЬ ОСОБЛИВОСТЕЙ САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦЬКОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА

В історії культури українського козацтва, окремої уваги, зважаючи на глибoku релігійність запорожців, заслуговує їх сакральний мистецький простір. Як слушно зауважують мистецтвознавці, «літургійне середовище козацької церкви до сьогодні викладає подив, захоплення» [4, с. 726]. Козаки жертвували чималі кошти на потреби православної церкви, фінансуючи як зведення церков і монастирів так й їх облаштування, замовлення та виготовлення коштовного церковного начиння: ікон, плащаниць, аналоїв та інших ритуально-літургійних предметів.

Один із таких унікальних сакральних зразків козацького прикладного мистецтва знаходиться у фондах, не доступних загальному огляду, в Дніпропетровському історичному музеї ім. Д. Яворницького – аналой іконостасу з останньої Січової церкви. У А. Скальковського знаходимо свідчення про іконостас січової Покровської церкви: «Іконостас був витонченого різьблення з іконами київського, на італійський манер, живопису, прикрашений срібними окладами, панікадилами й вотумами» [2, с. 601].

Щодо авторства названого шедеврy козацького різьблення та іконописання, то думки дослідників різняться. У фундаментальному науковому виданні «Україна – козацька держава», яке побачило світ у 2004 році [4] на стор. 731 знаходимо фото аналою, де зазначено: «Аналой. Невідомий майстер. Середина XVIII ст. Із січової Покровської церкви в м. Нікополі. Україна. Дерево, гіпс, різьблення, розпис. Н – 94,5 см. ДІМ НКП-612540, І-2908», тобто автори даної праці впевнені, що автор аналою залишився невідомим. Проте, М. Тихонова, науковий співробітник Дніпропетровського історичного музею ім. Д. Яворницького з певною долею ймовірності, таки називає автора аналою та іконостасу. Це Сисой Зотів Шалматов, уродженець Тверської провінції міста Осташкова, «різьбярської роботи майстер» [1, с. 388].

Про Сисоя Шалматова з великою долею ймовірності також відомо, що змолоду він вчився й працював у російських містах, близько 1750 року приїхав до Курська й відкрив свою майстерню, де виконував різьбярські роботи для курських й білгородських храмів. Починаючи з 1760-х років, Сисой Шалматов працював за запрошенням кошового Петра Калнишевського на Запорозжжі.

Скоріше за все, припускає М. Тихонова, в цей час він і створив іконостас та аналой січової Покровської церкви [3].

Аналой був виготовлений відповідно до іконостасу – невеличкий церковний різьблений столик, на якому знаходилася храмова ікона Покрови Пресвятої Богородиці. Аналой складав єдине ціле з іконостасом і являв собою чудо майстерності, поєднуючи різьблення й живопис. Цей аналой Дмитро Яворницький, подорожуючи історичними місцями Запорожжя у 80-х роках ХІХ століття, вперше побачив у запорозькій церкві села Покровського. Він так описує його: «Аналой, висоти аршин з чвертю, пофарбований яскраво-зеленою фарбою, із різьбою й зі вставленою на ньому іконою, де представлена Богоматір з покровом, яка тримає під ним декілька фігур: на першому плані царя Іоанна й царівну Софію, архієреїв і монахів, а на другому – запорожців; останні представлені без шапок, із голеними головами, на яких видно чуби» [7, с. 398–399].

До фондів Дніпропетровського історичного музею аналой потрапив у 1905 році, коли з нагоди ХІІІ археологічного з'їзду багато сакральних предметів було зібрано у церквах Катеринославської єпархії. Свідчення про надходження аналою до музею саме в цей період знаходимо у звіті за 1905–1906 роки (запис за № 458) [6, с. 171]. У 2002–2003 роках аналой був відреставрований С. Передерієм та В. Десятериком, реставраторами Дніпропетровського історичного музею, і сьогодні він знаходиться в фондах музею [3].

М. Тихонова детально описує, що являє собою аналой з іконостасу козацької Покровської церкви Нової Січі [3]. Аналой має вигляд неправильної 6-тикутної призми зі скошеним верхом на ніжках-кулях. Задня стінка відсутня, оскільки аналой був з'єднаний з іконостасом. Максимальні розміри аналою становлять: висота – 98,5 см, ширина – 52,5 см, глибина – 45 см. У верхню частину аналою вмонтована ікона Покрови Богородиці у восьмикутній рамці, розміри якої складають 36 х 37,5 см. Поле верхньої частини аналою навколо ікони зеленого кольору. Низ аналоя профільований, фарбований різними кольорами – зеленим, червоним, жовтим.

На ажурно різьблених бічних гранях аналою розташовані ікони Антонія та Феодосія Печерських, віднесені до витворів придніпровського іконопису. Зображення Антонія та Феодосія Печерських виконані олійними фарбами по левкасу, обрамлені рамками з фігурним верхом. Кожна грань аналою оточена профільованою рамкою зеленого й червоного кольорів. В різьбленні використаний мотив, складений з двох пружних С-подібних завитків акантового листа, характерних для стилю бароко, вкритих позолотою по левкасу. У виготовленні аналою автором переважно використано техніку рельєфного та наскрізного різьблення, якими він володів досконало. Митець тонко відчував ритм та пластичне формотворення орнаментального зображення. Бароково-доцільними є масштабність співвідношення панівних елементів та їх довершень, а також узгодженість геометризовано-рослинних мотивів у гармонійній композиційній цілості.

Відтак, аналой з Покровської церкви Нової Січі є цінним артефактом козацького декоративно-ужиткового мистецтва з точки зору його самобутньої

духовно-мистецької суті. По-перше, можемо з великою долею ймовірності припускати (зважаючи на те, що аналой був єдиним цілим з іконостасом), що тут представлений мистецький стиль церковного комплексу останньої січової церкви – «козацьке бароко». По-друге, маємо можливість аналізувати особливості цього автентичного мистецького стилю на прикладі шедевр козацького декоративно-ужиткового мистецтва. По-третє, можемо говорити про блискуче володіння автором різними різьбярськими техніками та визнавати його досконалу майстерність в образотворчому та декоративному жанрах. Нарешті, мусимо погоджуватися з тим, що майстер був ознайомленим з основними мистецькими принципами барокового стилю, в т. ч. у декоративно-ужитковому мистецтві, як було «позначене використанням європейських взірців та перемогою запозичених з них орнаментальної системи на тісніше пов'язаних з європейською культурою напрямках розвитку» [5, с. 942].

І все ж таки, хто б не був автором аналою: чи Сисой Шалматов, чи дійсно невідомий мистець, є зрозумілим те, що майстер, створюючи художній шедевр сакрального призначення, був людиною православною, працював на Січі та сповідував закони козацького братства, а тому був підвладним впливу стильових тенденцій, які побутували на Запорозжі.

Список використаних джерел:

1. Історія українського мистецтва : в 6 т. / голова редколегії М. П. Бажан. – К. : УРЕ, 1967. – Т. 3 : Мистецтво другої половини XVII–XVIII ст. – 439 с.
2. Скальковський А. О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького / А. О. Скальковський. – Дніпропетровськ : Січ, 1994. – 665 с.
3. Тихонова М. М. Аналой з покровського храму Нової Січі : художні та стильові особливості / М. М. Тихонова // Могилянські читання 2006 р. : зб. наук. праць : Доля музейних зібрань. Ч. 2. – К. : Фенікс, 2007. – С. 161–168.
4. Україна – козацька держава : наукове вид. / Упоряд. Недяк В. В. ; Наукові ред. Щербак В. О., Федорук О. К. – К. Вид. : «Емма», 2004. – 1216 с. : 5175 іл.
5. Українське бароко : у 2 т. / [кер. проекту Д. Наливайко ; редкол. : Д. Горбачов, Я. Ісаєвич, І. Ісіченко та ін.]. – К. : Акта, 2004. – Т. 1. – 635 с.
6. Эварницкій Д. И. Отчет Екатеринославскаго обласнаго музея имени А. Н. Поля : 1905 – 1906 годов / Эварницкій Д. И. – Катеринослав : Типография Губернскаго Земства, 1907. – 232 с.
7. Яворницкий Д. И. Запорожье в остатках старины и преданиях народа / Д. И. Яворницкий. – К. : Веселка, 1995. – 447 с.